

JERZY STEFAŃSKI

ROLA CONSILIIUM W POSOBOROWEJ REFORMIE LITURGICZNEJ

Treść: Wstęp; I. Dojrzewanie idei powstania Consilium; II. Oficjalne powołanie Consilium; III. Organizacja pracy Consilium; IV. I Instrukcja liturgiczna „Inter Oecumenici” (26. IX. 1964); V. Bilans prac i osiągnięć Consilium; VI. Opozycja wobec działalności Consilium; Uwagi końcowe.

WSTĘP

Dla osób interesujących się problematyką liturgiczną jest oczywiste, że nie ma reformy liturgicznej bez rewizji i odnowy ksiąg liturgicznych. A zatem nie byłoby aktualnej odnowy ksiąg liturgicznych bez instytucji zwanej Consilium,¹ czyli Rady do wykonania postanowień *Konstytucji liturgicznej* (odtąd = KL).

Problematyka reformy liturgicznej, na przestrzeni ostatnich 20 lat od chwili ogłoszenia KL (4. XII. 1963), doczekała się wielorakich opracowań, i to zarówno w kraju, jak też za granicą. Dokonano wielu podsumowań, bilansów, oceniono pozytywne i negatywne zjawiska towarzyszące reformie.² Paradoksem jest natomiast, że organ, instytucja, odpowiedzialna za pierwsze wdrażanie KL w życie — Consilium, nie ma dotychczas w literaturze polskiej poważniejszego opracowania. Brakuje wresztą właściwego potraktowania tego tematu też na Zachodzie.³ Ponadto mamy pełną dokumentację całości obrad

¹ Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia (odtąd = Consilium).

² Panoramę dzisiejszej sytuacji na polu odnowy liturgicznej łącznie z ogólnym zestawem odnośnej literatury podaje nasz artykuł: *Instrukcja o liturgicznym wychowaniu w seminariach w kontekście aktualnej sytuacji odnowy liturgicznej* „RBL” 35 (1982), s. 81—97.

³ Istnieją trzy liczące się prace związane z omawianym przez nas tematem, ale nie podają one dostatecznej ilości faktów pozwalających

Soboru Watykańskiego II (prawie 60 tomów!).⁴ Brakuje natomiast równie obfitej i opublikowanej dokumentacji o wykonaniu postanowień Vaticanum II, a w tym wypadku zrealizowania postulatów zawartych w KL. A przecież owe postulaty spotkały się z realną odpowiedzią w postaci nowych ksiąg liturgicznych. Świadectwem zaś prac nad ich nową strukturą jest obszerna dokumentacja przechowywana w Archiwum Kongregacji dla Spraw Kultu Bożego.

I. DOJRZEWANIE IDEI POWSTANIA CONSILIIUM

Jeśli większość autorytetów liturgicznych uważa samą odnowę liturgii, jej rozmach, zamierzenia, widoczne już dokonania, rewizję wszystkich ksiąg liturgicznych i związane z tym doktrynalne, pastoralne i duchowe pogłębienie liturgii za największą przygodę w historii Kościoła, to tym bardziej jest wielką przygodą powstanie i działalność instytucji powołanej do organicznego i metodycznego przeprowadzenia odnowy liturgicznej w Kościele powszechnym. Ten roboczy międzynarodowy organ, nazwany później Consilium, był bardzo nieschematyczną instytucją. Nie mieściła się ona właściwie w strukturach zarządzania Kościołem i nie „wśliznęła” się bez zgrzytów w tryby świetnie naoliwionej administracji Kurii Rzymskiej.

Jak doszło do powstania Consilium? Sama idea konieczności zaistnienia kompetentnego organu, który mógłby zrealizować wszystkie postulaty reformy liturgicznej, wynikające z norm KL, towarzyszyła praktycznie powstawaniu już samej KL. Naukowcy przygotowujący Schemat KL zdawali sobie doskonale sprawę, że sama reforma liturgiczna jest rzeczywistością niesłychanie złożoną, że trzeba opracować generalny i detaliczny plan reformy oraz, że do jej urzeczywistnienia należy powołać specjalną międzynarodową komisję fachowców, liturgistów. Autorstwo takiej idei powstania zespo-

wystarczająco poznać miejsce i rolę Consilium w posoborowej reformie liturgicznej. Chodzi tu o następujące opracowania: A. Bugnini, *La riforma liturgica (1948—1975)*, Roma 1983; P. Journel, (i inni), *Liturgia opera divina e umana. Studi sulla riforma liturgica ...*, Roma 1982; P. Marini, *Le premesse della grande riforma liturgica (ottobre—dicembre 1963)*, „Notitiae” 20 (1984), s. 302—339.

⁴ Chodzi tu o serię wydawniczą: *Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando. Series I et II. Typis Polyglottis Vaticanis 1960—69*; oraz *Acta synodalia sacrosancti Concilii oecumenici Vaticani II. Typis Polyglottis Vaticanis 1970—1980*.

łu fachowców do aktualizacji KL należy przypisać Pawłowi VI. I nie jest to żadne kurtuazyjne stwierdzenie. Mówi o tym kardynał G. Lercaro, jeden z czterech moderatorów Soboru, późniejszy przewodniczący Consilium. Paweł VI już w dniu 10 października 1963 roku nosił się z taką nie sprecyzowaną, ogólnikową jeszcze koncepcją.⁵ Wizja ta miała natychmiast dalsze skutki. Kardynał G. Lercaro omawia tę sprawę z ojcem A. Bugninim, znanym i uznanym autorytetem liturgicznym, obdarzonym ponadto wyjątkowym talentem organizacyjnym.⁶ Jakkolwiek A. Bugnini był odsunięty w ówczesnym okresie od przewodniczenia zespołowi konsultorów oraz również od roku pozbawiony katedry liturgiki na Uniwersytecie Urbanianum w Rzymie na skutek pewnych podejrzeń o zbyt duży „radikalizm liturgiczny”, cieszył się on nadal znacznym autorytetem wypracowanym jeszcze od czasów tzw. „Commissio piana”, czyli od opracowania na polecenie Piusa XII generalnej koncepcji reformy liturgicznej w 1948 roku.⁷ Bugnini zatem, inspirowany zachętą kardynała Lercaro, dobiera natychmiast zespół fachowców, z których każdy odpowiedzialny jest za poszczególne sektory odnowy życia liturgicznego, zgodnie z układem zagadnień zawartych w KL. Zespół ten (oraz sektor przydzielonej mu problematyki) prezentował się następująco: C. Vagaggini i F. McManus — sakramenty; I. Wagner — sztuka i muzyka liturgiczna; A. G. Martimort — teologia liturgii; H. Schmidt — Liturgia Godzin; A. Dirks — rok liturgiczny i paramenty; J. A. Jungmann — Msza św.; E. Bon-

⁵ Paweł VI w rozmowie z kardynałem Lercaro wspomina o potrzebie utworzenia takiej komisji dla aktualizacji postulatów KL: „Il Santo Padre ci disse che alcune delle riforme liturgiche prospettate riteneva opportuno fossero messe in atto, subito senza aspettare conclusione dei lavori dell'Organo postconciliare che ancora deve essere istituito per l'attuazione della Costituzione approvata”; G. Lercaro, *Lettere dal Concilio 1962—1965*, Bologna 1980, s. 177, cyt. za P. Marini, art. cyt., 312.

⁶ Ponieważ osoba i działalność A. Bugniniego są integralnie wpisane w dzieje Consilium, odsyłamy do wspomnienia pośmiertnego o tym wybitnym liturgiście, zob. J. Stefański, *A. Bugnini — promotor aktualnej reformy liturgicznej*, „RBL” 36 (1983), s. 329—334.

⁷ Wizja tego programu reform zawarta jest w: *Memoria sulla riforma liturgica*, Città del Vaticano 1948; oraz w czterech uzupełniających dodatkach: Supplemento I — *Intorno alla graduazione liturgica*, 1950; Supplemento II — *Annotazioni alla „Memoria” di Capelle*, Jungmann e Righetti, 1950; Supplemento III — *Materiale storico, agiografico, liturgico per la riforma del Calendario*, 1951; Supplemento IV — *Consultazione dell'Episcopato intorno alla riforma del Breviario romano (1956—1957), Risultati e deduzioni*, 1957.

net — problemy prawne liturgii. Ponieważ Ojciec św. wraz z uroczystym ogłoszeniem KL w grudniu 1963 r. zamierzał także podać już praktyczne wskazania w zakresie tego, co można by od zaraz wprowadzić w życie z postulatów KL, Bugnini wraz z gronem konsultorów przygotowali z własnej inicjatywy dwustronicowy tekst motu proprio zaczynający się od słów „Primitiae iam habentur...” oraz pięciostronicową, praktyczną *Instrukcję (Instructio de instaurationis liturgicae elementis statim ad effectum adducendis)*. Instrukcja proponowała natychmiastowe, począwszy od Bożego Narodzenia 1963 r., uproszczenia w obrzędach Mszy św. i pozostałych sakramentów, na przykład opuszczenie ostatniej Ewangelii, język narodowy w czytaniach, opuszczenia niektórych egzorcyzmów w obrzędzie chrztu, w konsekracji biskupa nałożenie przez wszystkich biskupów rąk na kandydacie, administrowanie namaszczenia chorych w rycie łączonym przed wiatykiem itd. Ojciec św. nie ogłosił jednak tych dwóch dokumentów. Był przekonany bowiem, że reforma liturgiczna wymaga odpowiedzi na bardzo wiele palących pytań, które należy poddać spokojnej i kompetentnej refleksji aby przyszła reforma liturgiczna mogła spełnić pokładane w niej nadzieje. Te nie ogłoszone dokumenty miały jednak zbawienny wpływ na przyszłe losy reformy. Ukazały bowiem potrzebę specjalnej, międzynarodowej komisji, powołanej właśnie w tym celu.⁸ Bugnini poprzez kardynała G. Lercaro postulował powstanie *quam primum* Posoborowej Komisji dla Spraw Liturgii. Papież Paweł VI w jednej ze swych rozmów z kardynałem Lercaro w grudniu 1963 r. zaproponował opracowanie projektu organizacji prac nad aktualizacją postulatów KL.⁹ Równocześnie tym samym zadaniem został obdarzony pracownik Kongregacji Rytów — F. Antonelli.¹⁰ I tak powstały dwa niezależne od siebie projekty — wizje przyszłej generalnej reformy liturgicznej. Obydwa projekty miały wiele wspólnego. Oba widziały potrzebę metodycznego przepracowania wszystkich ksiąg liturgicznych, zgodnie zresztą z postulatami KL. Zasadnicza jednak różnica tych dwóch koncepcji polegała na tym, że Bugnini proponował powstanie niezależnego organu odpowiedzialnego w całości za kierowanie re-

⁸ Sugestie takie wynikają z cytowanego już artykułu P. Marini, bezpośredniego przecież świadka prac Consilium, i to od samego początku jego powstania (zob. zwłaszcza s. 314—318).

⁹ Zob. A. Bugnini, dz. cyt., s. 71 ns.

¹⁰ Tamże, oraz P. Marini, art. cyt., s. 323—329.

formą, natomiast drugi schemat chciał ową komisję podporządkować Kongregacji Rytów i jej powierzyć odpowiedzialność za posoborową odnowę liturgiczną. Projekt Bugnini'ego szedł w swych koncepcjach bardzo daleko. Sugerował, aby ta Papieska Komisja zajmowała się jedynie problemami reformy (aby nie popełniać błędów Komisji Piusa XII z r. 1948), aby była autonomiczna, dynamiczna (potrydencka reforma ksiąg trwała 51 lat!) i międzynarodowa. Poza sekretariatem powinna składać się z grupy kardynałów i biskupów (około 30) oraz licznego zespołu konsultorów. Podlegać powinna bezpośrednio Ojcu św.¹¹

Papież Paweł VI, po zapoznaniu się z tymi dwoma schematami, opowiedział się za powstaniem niezależnego organu, odpowiedzialnego za przeprowadzenie przyszłej reformy liturgicznej.

II. OFICJALNE POWOŁANIE CONSILIUM.

SPRAWA MOTU PROPRIO „SACRAM LITURGIAM” (25.I.1964)

W dniu 3 stycznia 1964 r. sekretarz stanu kardynał Hamlet Cicognani ustnie poinformował A. Bugninię, że Paweł VI powołał go na sekretarza Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia.¹² Oficjalne potwierdzenie tej nominacji dokonało się 13 stycznia 1964 r. pismem Sekretariatu Stanu. Równocześnie członkami tej Rady, którzy mieli stanowić Constituentę Consilium (rodzaj zgromadzenia konstytucyjnego) zostali mianowani trzech kardynałów: G. Lercaro z Bolonii, P. Giobbe z Kurii oraz Arkadiusz Larraona, prefekt Kongregacji Rytów. Constituentę nie odegrała zresztą żadnej roli. Po trzech bez znaczenia posiedzeniach praktycznie przestała istnieć. Ponadto doszło do wydarzeń, które przyspieszyły dojrzewanie Consilium. Należy bowiem zaznaczyć, że list z 13 stycznia 1964 r. jedynie informował o utworzeniu Consilium, bez żadnych bliższych prawnych czy organizacyjnych sprecyzowań, określających charakter przyszłej Rady. Faktem

¹¹ A. Bugnini, dz. cyt., s. 71. Warto tu zauważyć, że wiele z propozycji projektu A. Bugninię zgodne są z planami reformy liturgicznej postulowanej już przez tzw. *Commissio piana* z r. 1948, której sekretarzem, jak wiadomo, był właśnie Bugnini. Por. przypis 7.

¹² Wszystkie dane faktograficzne, o ile nie są dokładnie podane w przypisach, pochodzą z Archiwum Consilium — dziś Archiwum Kongregacji dla Spraw Kultu Bożego oraz z wiadomości znanych autorowi z okresu jego kilkuletniej pracy w wyżej wspomnianym Dykasterium.

następnym, koniecznym do zrozumienia tła powolnego rodzenia się *Consilium*, było *Motu proprio* Pawła VI *Sacram Liturgiam* z dnia 25 stycznia 1964 r. Nie był to udany dokument. Wzbudził wiele polemik i pisemnych protestów szeregu episkopatów. Papież Paweł VI, jakkolwiek nie przyjął poprzedniego projektu *Motu proprio* „*Primitiae*”, nie porzucił jednak myśli podobnego listu apostolskiego ułatwiającego natchmiasową aplikację KL. Polecił on abp. P. Felici przygotowanie (wraz z jego Sekretariatem Soboru) projektu odpowiedniego *motu proprio*. Podobnym zadaniem została również obdarzona Kongregacja Rytów. Jedynie *Consilium*, jakkolwiek jeszcze nie w pełni zorganizowane ani też oficjalnie ustanowione, jedynie listem z 13 stycznia powołane, było poza przygotowaniem *motu proprio*. I, jak później się okazało, przyspieszyło to oficjalne powołanie do życia *Cosilium* i bliższe określenie jego kompetencji. Opublikowanie bowiem w „*L'Osservatore Romano*” dnia 29 stycznia 1964 r. *Motu proprio* „*Sacram Liturgiam*” zawierało szereg stwierdzeń nie do pogodzenia z duchem KL, zaledwie dwa miesiące wcześniej podpisanej przez tego samego papieża. Klimat bowiem *motu proprio* zdradzał styl Kurii zazdrośnie strzegącej swych kompetencji i ograniczającej już przedwcześnie kompetencje Konferencji Episkopatów, tak szeroko przecież obiecywane w KL (zob. art. 22, 2; 36; 39; 40; 44; 63; 77; 110; 120; 128). Szereg episkopatów, a zwłaszcza francuski, niemiecki oraz austriacki ze zdziwieniem i obawami na przyszłość przyjęły ten dokument. Najbardziej dyskusyjne punkty, poruszane w tych listach, dotyczyły problemu decentralizacji Kościoła oraz języka narodowego w liturgii. Wobec tych oraz innych, gazetowych raczej już polemik, Sekretariat Stanu poprosił A. Bugniniego (sic!) o przygotowanie poprawek do *motu proprio* przed umieszczeniem tego listu apostolskiego w „*Acta Apostolicae Sedis*”. Wiadomo bowiem, że dopiero opublikowanie w powyższym charakterze oficjalności i urzędowości. *Motu proprio* „*Sacram Liturgiam*” dzięki 19 korektom Bugniniego, przyjętym przez Sekretariat Stanu, bardzo załagodziło sytuację.¹⁹ Najważniejszym jednak zdaniem w *Motu proprio Sacram Liturgiam*, obecnym zarówno w tekście umieszczonym w „*L'Osservatore Romano*”, jak też w „*Acta Apostolicae Sedis*”, była za-

¹⁹ Zob. *Motu proprio* „*Sacram Liturgiam*”, „*AAS*” 56 (1964), s. 139—144.

powieź powołania specjalnej Komisji dla przeprowadzenia reformy liturgicznej. Kardynał A. Larraona w odpowiedzi na tę wiadomość próbuje zrozumieć intencje papieża po swojemu i tworzy w łonie Kongregacji Rytów odpowiednią komisję. Papież jednakże, poinformowany o takiej interpretacji *Motu proprio*, rozwiązuje ową komisję kongregacyjną. W dniu 29 lutego 1964 r. Sekretarz Stanu, kardynał H. Cicognani przesyła na ręce kardynała Lercaro list, który uważany jest za pierwszy prawny krok w kierunku określenia zadań i kompetencji Consilium.¹⁴ W tym dokumencie, z polecenia papieża, kardynał Lercaro poproszony został o zaproponowanie kompetentnych osób, które będą odpowiedzialne za rewizję ksiąg liturgicznych. Następnie list oznajmia, że Consilium ma kierować i koordynować wysiłki grup studyjnych, pracujących nad przeprowadzeniem reformy liturgicznej. Consilium ma też przygotować *Instrukcję*, która praktycznie wyjaśni *Motu proprio* „*Sacram Liturgiam*” oraz jasno określi zakres kompetencji władz Kościoła lokalnego w sprawach liturgii. Ponadto Consilium czuwać będzie nad wprowadzeniem litery i ducha soborowego. W sprawach trudnych i delikatnych Consilium odnosić się będzie bezpośrednio do Ojca św. Kardynał G. Lercaro został równocześnie mianowany przewodniczącym Consilium.

List powyższy uważany jest za dzień narodzin Consilium. Dokument ten jednak zawierał, jak później się to wielokrotnie potwierdziło, pewne ważne niedopowiedzenia. Nie określono bowiem relacji prawnych i zakresu kompetencji między Kongregacją Rytów a Consilium. Ale o tym później. Brakowało bowiem od samego początku precyzyjnych norm prawnych! W tym czasie Ojciec św. 2 marca 1964 r. ogłosił nominacje 10 kardynałów oraz 32 biskupów, reprezentujących 26 państw wszystkich kontynentów, jako członków Consilium. Z Polski powołany został bp. Fr. Jop.¹⁵ Charakterystyczne jest przy

¹⁴ Charakterystyczne jest przy tym, że dokument ten (*Segreteria di Stato di Sua Santità*, 29. 02. 1964, Nr 18193) nie ukazał się ani w „*L'Osservatore Romano*”, ani w „*AAS*”. Znajdujemy go dopiero dwanaście lat później w zestawie dokumentów odnoszących się do reformy liturgicznej, który zebrał razem były pracownik Kongregacji dla Spraw Kultu Bożego — Reiner Kaczynski, *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae* (odtąd = EDIL), Torino 1976, n. 191.

¹⁵ Obszerne studium na temat wkładu bp Franciszka Jopa, ordynariusza opolskiego, w prace Consilium opracował H. Sobeczko. *Il processo d'introduzione della riforma liturgica in Polonia nei primi*

tym, że nominacje te ukazały się wreszcie w półoficjalnym „L'Osservatore Romano”, aby później pojawić się także w „AAS”.¹⁶

III. ORGANIZACJA PRACY CONSILIIUM

List Sekretariatu Stanu z dnia 29 lutego 1964 oraz ogłoszenie publiczne nominacji członków Consilium pozwoliło na wszczęcie kroków organizacyjnych nowego organizmu. Duszą tych prac był sekretarz Consilium A. Bugnini. A był on prawdziwym i sprawdzonym już talentem w organizowaniu i realizacji takich wielkich przedsięwzięć. Plan pracy Consilium przedstawił on już na pierwszej Sesji Plenarnej Consilium, zwołanej w kilka zaledwie dni później, bo już 11 marca. Ukazał on, że fundamentem całej odnowy liturgicznej musi być rewizja 6 podstawowych ksiąg liturgicznych: Mszału, Breviarza, Pontyfikału, Rytuału, Martyrologium i Ceremoniału Biskupiego. Ponieważ księgi i teksty składają się z kilku elementów, należy też przydzielić do redakcji jednej księgi większą, odpowiednią ilość podkomisji oraz fachowców, opracowujących nowe redakcje ksiąg liturgicznych. Przykładem może być tu nowa edycja Breviarza, owoc prac 9 różnych grup studyjnych.¹⁷ Wraz z później jeszcze powołanymi, utworzono w sumie 39 komisji.¹⁸ Dobór naukowców odbywał się według kryterium ich specjalizacji, narodowości oraz możliwości łatwego i częstego spotkania się na terenie całej Europy. Przyszli członkowie komisji roboczych mieli przecież

anni dopo il Concilio Ecumenico Vaticano II con particolare riferimento all'attività liturgica del vescovo F. Jop (1897—1976) Roma 1980.

¹⁶ Zob. „AAS” 64 (1964), 479. Krytyczny czytelnik zauważył po pierwsze, że te urzędowo ogłoszone nominacje dotyczyły nieopublikowanego w „AAS” Consilium, a po drugie, że nominacje te podano po rubryce Nekrologi (sic!).

¹⁷ Szczegółową relację z prac redakcyjnych Consilium nad nową strukturą ksiąg Liturgii Godzin, zob. J. Stefański, *Reforma Liturgii Godzin wg Vaticanum II — prace redakcyjne*, „Ateneum Kapłańskie” 75 (1983), t. 101, s. 3—23. Podobnie zostały przesłędzone prace redakcyjne Consilium nad nowym obrzędem sakramentów chorych, zob. „Studia Gnesnensia” 6 (1981—82), s. 95—118, oraz prace redakcyjne nad nowym obrzędem poświęcenia olejów chorych, zob. — „Studia Gnesnensia” 7 (1982—1983) 301—336.

¹⁸ Dokładny skład personalny poszczególnych grup studyjnych, zob. *Consilium, Elenchus membrorum — consultorum — consiliariorum Coetuum a studiis*, In Civitate Vaticana 1967, pp. 69.

spotykać się niekiedy kilka razy w miesiącu, i to za każdym razem w innym kraju i u innego współpracownika. Każda grupa studyjna składa się z od 5 do 7 konsultorów, z których jeden przewodniczył (relator), a inny pełnił funkcje sekretarza. Każda grupa może ponadto dobrać sobie doradców (consiliarii). Owocem kolejnych ustaleń komisji roboczych nad redakcją danej księgi będzie tzw. *Schemat*, podobnie jak to już było podyktowane w czasie soboru podczas opracowywania poszczególnych dokumentów soborowych. Każdy *Schemat*, zanim zostanie przedłożony do ostatecznego zatwierdzenia przez członków (kardynałowie i biskupi) Consilium, musi być przedyskutowany w szerszym gronie, albo przez wszystkich konsultorów, albo samych tylko relatorów. Należy tu podkreślić specyficzny moment pracy całego Consilium. Choć władzą ustawodawczą dla Consilium były jego sesje plenarne, jednakże opracowania wszelkich dokumentów liturgicznych, wszystkich ksiąg liturgicznych, wydanych za aprobatą Consilium, nadały taki naukowy autorytet reformie liturgicznej, że stało się to jednym z rozpoznawalnych znaków całej aktualnej odnowy liturgii. Dlatego też prawie zawsze relatorzy brali udział także w posiedzeniach sesji plenarnych Consilium, otwarcie prezentując poglądy, nie zawsze zresztą przez membra Consilium podzielane.

Praca Consilium charakteryzowała się na zewnątrz czterema elementami organizacyjnymi, tzw. *Sessiones Plenaria* (oficjalne sesje kardynałów i biskupów członków — membra Consilium), *Ordinaria* (sesje nieformalne powyższych członków obecnych w Rzymie celem odpowiedzenia na bieżące problemy mniejszej wagi), *Consulta* (zebranie konsultorów, w sumie było ich z nominacji papieskiej ponad 200) oraz Sekretariat. Ten ostatni właściwie identyfikował się z osobą sekretarza A. Bugniniego. Przewodniczący bowiem Consilium — kardynał Lercaro, będąc ordynariuszem w Bolonii oraz jednym z moderatorów trwającego wówczas jeszcze Soboru, nie mógł poświęcać wystarczającego czasu dla nowego organu kurialnego. Zresztą publiczna to tajemnica stylu pracy Kurii, że nie prefekci czy przewodniczący określają styl pracy, lecz sekretarze odpowiednich Dykasterii. Na podniesieniu wyjątkowej roli i znaczeniu A. Bugniniego zaważyły ponadto trzy momenty:

- a) opozycja Kongregacji Rytów wobec Consilium, która prawem paradoksalnego sprzężenia zwrotnego uczyniła z sekretarza Consilium właściwy i kompetentny autorytet w

- sprawach reformy liturgicznej (zob. sprawa *Motu proprio „Sacram Liturgiam”* oraz wydarzenia związane z I *Instrukcją „Inter Oecumenici”*);
- b) od chwili ogłoszenia I *Instrukcji* kontakty Consilium z papieżem odbywają się już bezpośrednio poprzez A. Bugninię;
- c) bieżące sprawy odnowy liturgicznej, aktualizowanej w kościołach lokalnych, wymagały stałych kontaktów z sekretarzem, który uosabiał aktywne centrum reformy liturgicznej Stolicy Apostolskiej.

IV. I. INSTRUKCJA LITURGICZNA „INTER OECUMENICI”

(26. IX. 1964)

(Decydujący etap prac Consilium)

Sekretarz Stanu, we wspomnianym już liście do kardynała G. Lercaro w dniu 29 lutego 1964, polecał opracowanie *Instrukcji*, która wyjaśniłaby założenia motu proprio Pawła VI *Sacram Liturgiam* z 29 stycznia tegoż roku, dość przecież niefortunnej w swej pierwszej nieoficjalnej edycji. Przygotowanie *Instrukcji* zostało zlecone w marcu 1964 przez Sekretariat Consilium takim autorytetom liturgicznym, jak benedyktynowi C. Vagaggini, liturgiście S. Famoso oraz 2 biskupom H. Jeny (Francja) oraz H. Volk (RFN). Opracowany schemat *Instrukcji* przesłano z kolei 15 wybranym konsultorom, następnie przeanalizowano na II Sesji Plenarnej Consilium (17—20. IV. 1964). Po uwzględnieniu poprawek, *Schemat* został ponownie przedyskutowany na III Sesji Plenarnej (18—20. VI. 1964) i w końcu przesłany papieżowi. Równocześnie tekst ten otrzymała także Kongregacja Rytów. Przygotowała ona w odpowiedzi studium, zdecydowanie krytyczne zarówno wobec ogólnych założeń, jak też poszczególnych artykułów projektu *Instrukcji*. Z treści i kontekstu dokumentu Kongregacji widoczne są zwłaszcza różnice w przyznaniu kompetencji Konferencjom Episkopatów oraz w sposobie przeprowadzenia przyszłej reformy liturgicznej. Kongregacja w sposób zdecydowany broniła centralistycznej koncepcji kierowania reformą, ograniczała uprawnienia Kościoła lokalnego do wprowadzania języka narodowego w liturgii. Odnośnie do reformy sakramentów Kongregacja zamierzała zachować ich dotychczasową strukturę. Dokumentowano to faktem, że zebrane przez Kongregację liczne doświadczenia, dotyczące stosowania w życiu „nowej” koncepcji reformy, wskazują, iż ta

prowadzi do nadużyć, liberalizmu liturgicznego, a nawet anarchii. Odpowiedź Consilium na powyższe, obszerne „osservazioni”, przesłana również papieżowi, wychodziła z innych założeń. Można by ich sens, pomijając odpowiedzi na konkretne zarzuty, streścić w ten sposób: dotychczas odpowiedzialność za sprawę liturgiczne, a co najmniej przez ostatnie 400 lat, była wyłączną domeną Stolicy Apostolskiej. Sobór jednak zauważył, że odtąd odpowiedzialność spoczywa również na danej Konferencji Episkopatu. Było to zatem złamanie wyłącznie centralistycznej orientacji Kongregacji Rytów. Dalej, ostrożna i defensywna rola Kongregacji, zmierzająca jedynie do czuwania nad nienaruszalnością struktur rytowych dotychczasowych celebracji, jest niezgodna z duchem KL. Stąd naukowy wysiłek Consilium w celu ożywienia uczestnictwa wiernych w liturgii. W tym też świetle widzieć należy wszystkie praktyczne rozwiązania, jakie *Instrukcja* proponuje w zakresie języka narodowego oraz niektórych uproszczeń celebracyjnych. Papież zatwierdził projekt Consilium, a niektóre punkty sporne polecił uzgodnić z Kongregacją.¹⁹ Ostateczny, opublikowany tekst *Instrukcji* „*Inter Oecumenici*”²⁰ był VII z kolei przerebadowanym *Schematem*. Paweł VI, opowiadając się za koncepcją Consilium, w jego ręce, a nie Kongregacji złożył losy i kierownictwo przyszłej reformy liturgicznej. Był to fakt o doniosłym znaczeniu. I choć Kongregacja Rytów, jako zorganizowane ciało prawne Stolicy Apostolskiej, umieszczała odtąd na dokumentach liturgicznych także swój podpis obok przewodniczącego Consilium dla nadania rangi prawnej dokumentom przygotowanym przez Consilium, to jednak kierownictwo i odpowiedzialność za reformę spoczywały na Consilium.

V. BILANS PRAC I OSIĄGNIĘĆ CONSILIUM

Życzliwość Pawła VI wobec Consilium od chwili opublikowania *Inter Oecumenici* wyraźnie wzrasta. 29 października 1964 r., w miesiąc po oficjalnym ogłoszeniu *Instrukcji*, papież

¹⁹ O tym wspólnym posiedzeniu, które doprowadziło do uzgodnionej wersji *Instrukcji*, w dowcipny, „sportowy” sposób wspomina kardynał G. Lercano, dz. cyt., s. 267: „la partita durò due ore e un quarto e praticamente fu vinta dal Consilium per X a O; dico X: perché i punti controversi erano parecchi...”.

²⁰ „AAS” 56 (1964), s. 877—900. Zestaw najważniejszych komentarzy do tej *Instrukcji*, zob. „EDIL”, s. 50.

udziela audiencji Consilium i publicznie potwierdza jej linię postępowania.²¹ Wzmacnia zatem autorytet Consilium w łonie Kurii. Dnia 13 i 14 listopada 1964 zwołuje Bugnini w siedzibie Consilium, w pałacu Św. Marty dyrektorów czasopism liturgiczno-pastoralnych, aby poinformować ich o działalności i zamierzeniach Consilium w zakresie odnowy liturgicznej oraz o odpowiedzialności środków masowego przekazu w realizacji właściwego i uporządkowanego wdrażania reformy liturgicznej w życie. Ponadto Bugnini zapowiada publikację własnego czasopisma Consilium „NOTITIAE”, które będzie na bieżąco informowało o aktualnym stanie zaawansowania prac nad odnową liturgiczną. Wzmocniona także zostaje osobista pozycja A. Bugniniego poprzez mianowanie go dodatkowo jeszcze podsekretarzem w Kongregacji Rytów. Consilium w bardzo krótkim czasie, bo zaledwie w przeciągu kilku miesięcy 1965 r., wydaje już pierwsze dojrzałe owoce swej działalności w postaci: *Kyriale simplex* (14. XII. 1964), *Ordo Missae, Ritus servandus in celebratione Missae...* (27. I. 1965), *Ritus celebrationis et Communionis sub utraque specie* (7. III. 1965), *Variationes in ordinem Hebdomadae sanctae inducendae* (7. III. 1965). Ważną inicjatywą Consilium był międzynarodowy Kongres w sprawie tłumaczenia ksiąg liturgicznych na języki narodowe, który odbył się w Rzymie od 9 do 13 listopada 1965 roku z udziałem 249 ekspertów z 69 narodów. Consilium przygotowało 17 relacji — prelekcji.²² Była to śmiała inicjatywa Consilium, zwłaszcza wobec poważnej opozycji środowiska kurialnego, niezbyt przychylnego daleko idącemu odejściu od języka łacińskiego. Także w czasie trwania I Synodu Biskupów w Rzymie, od 21 do 25 października 1965, debatowano nad kwestiami zgłoszonymi przez Consilium. Biskupi świata zostali najpierw poinformowani o ogólnej sytuacji w sprawach aktualnej reformy liturgicznej. Następnie kardynał G. Lercaro zaprezentował szczególnie aktualne i trudne problemy chwili, dotyczące nowych modlitw eucharystycznych, formuły przeistoczenia, śpiewów Mszy św. oraz symbolu wiary. Każdy z Ojców Synodu otrzymał ponadto dwie nowo

²¹ Treść alokucji Pawła VI, zob. „AAS” 56 (1964), s. 893—996. Ponieważ papież przemawiał po włosku, oryginał zob. A. Bugnini, *Verso la riforma liturgica, Documenti e sussidi*, Città del Vaticano 1965, s. 126—129.

²² Pełną dokumentację tego Kongresu, zob. *Le traduzioni dei libri liturgici. Atti del Congresso tenuto a Roma il 9—13. XI. 1965*, Città del Vaticano 1966.

opracowane księgi: *Ordo Lectionum* oraz *Graduale simplex*. Przez tydzień mogli Ojcowie recytować Liturgię Godzin według nowego projektu Breviarza. Zostały bowiem rozdane specjalnie przez Consilium na ten czas przygotowane „próbki” tekstowe („specimen”). A. Bugnini z polecenia Ojca św. celebrował ponadto w kaplicy Sykstyńskiej Mszę św. według nowego porządku (tzw. *Missa normativa*), dając wszystkim obecnym obraz zmian przyszłej struktury Mszy św. Taka obfita dawka informacji o kierunku reform liturgicznych wzbudziła żywą reakcję Ojców Synodu, w większości jednak pozytywną.²³

Trudno wyliczać wszystkie inicjatywy i osiągnięcia Consilium. Przypomnijmy jedynie w ogromnym skrócie, że w ciągu 5 lat istnienia Consilium, aż do jego przekształcenia się w nową Kongregację dla Spraw Kultu Bożego, zostały opracowane prawie wszystkie księgi liturgiczne, jakkolwiek ich ostateczna publikacja jest już autorstwa nowej Kongregacji (ale z tymi samymi przecież konsultorami). Warto pamiętać, że na ogólną ilość 450 schematów opracowanych do końca istnienia Kongregacji dla Spraw Kultu Bożego (17. VII. 1975), 365 schematów nosiło podpis Consilium. Z głównych opracowań Consilium trzeba jednak co najmniej wyliczyć: *Instrukcję o muzyce w liturgii* — 5. III. 1967, *II Instrukcję Liturgiczną* — 4. V. 1967, *Instrukcja o Kulcie Mysterium eucharystycznego* — 25. V. 1967, *Graduale simplex* — 3. IX. 1967, *Modlitwy eucharystyczne i prefacje* — 23. V. 1968, *Obrzędy święceń diakona, kapłana i nadania sakry biskupiej* — 5. VIII. 1968, *Obrzędy sakramentu małżeństwa* — 19. III. 1969, *Generalny kalendarz rzymski* — 21. III. 1969, *Nowy obrządek Mszy św. oraz Konstytucja Apostolska „Missale Romanum”* — 6. IV. 1969.²⁴

W kilku zdaniach chcielibyśmy jeszcze ocenić całość działalności Consilium. Organizm ten, będący przez swych przedstawicieli żywym odbiciem całego, uniwersalnego Kościoła, również w swej koncepcji reformy odzwierciedlał taki pluralizm. Owszem, były i są potrzebne wzorcowe księgi liturgiczne, lecz ich przeznaczenie jest obecnie zgoła inne niż w tradycji trydenckiej. Dawny wzorzec liturgii rzymskiej, opartej na jednej śródziemnomorskiej kulturze, poprzez aktualną reformę, poprzez procesy adaptacyjne, poprzez przekłady na języ-

²³ Zob. *De liturgia in prima Synodo Episcoporum*, „Notitiae” 3 (1967), s. 353—370.

²⁴ Zestaw wszystkich dokumentów firmowanych przez Consilium znajduje się w „EDIL”, nn. 192—1736.

ki narodowe, zgodnie z duchem (a nie z literą) określonej kultury, jakże przecież różnej od romańskiej, doznaje obecnie ubogacenia o elementy Kościołów lokalnych. W ten sposób zostaje spełnione jedno z najważniejszych kryteriów odnowy liturgicznej, mianowicie czynne, świadome, pełne uczestniczenie wszystkich w liturgii. Niewątpliwym sukces Consilium w postaci opracowania w tak krótkim czasie fundamentów prawno-celebracyjnych dla aktualnego procesu reformy liturgicznej widzieć należy przede wszystkim w takich czynnikach, jak internacjonalizacja zespołu Consilium, ich dobór wyłącznie na podstawie kompetencji oraz wyjątkowo sprawna organizacja pracy pod wodzą A. Bugniego. Jeśli do tego dołączymy brak obciążeń prawnych Consilium, brak regulaminu (pomimo usilnych starań o takowy), to prawem paradoksu te pozorne braki, mimo stwarzania licznych barier w relacjach z Kurią Rzymską, ułatwiały jednakże rozmach inicjatyw, nieschematyczność działania. Wyjątkową skuteczność Consilium tłumaczy także fakt bezpośrednich, nie biurokratycznych kontaktów sekretarza Consilium z papieżem. Pomimo różnych odwlekających posiedzeń i konsultacji pro competentia rei, zwłaszcza z przedstawicielami Kongregacji dla Spraw Nauki, Kongregacji dla Spraw Sakramentów, Kongregacji Rytów, Komisji dla Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego itd. — wszelkie zamierzenia względnie szybko były realizowane. Ważnym czynnikiem, podnoszącym autorytet Consilium, były jego wzorowe relacje z episkopatami świata. Ich przedstawiciele widzieli wyłącznie w Consilium, a nie w Kongregacji Rytów promotora i nadzieję odnowy. Liczne wzajemne kontakty, korespondencja kierowana do Consilium, odpowiedzi na dubia umieszczane w „Notitiae” są tego najlepszym dowodem.

VI. OPOZYCJA WOBEC DZIAŁALNOŚCI CONSILIMUM

Uczciwość wobec traktowanego tematu domaga się również spojrzenia na Consilium od nieco mniej sympatycznej strony, a mianowicie przyjrzenie się tym siłom i faktom, które próbowały hamować nie tylko prace Consilium, ale także całą odnowę liturgiczną. Ich źródła szukać będziemy najpierw w samej Kurii, a następnie poza nią (choć ten podział jest czysto akademicki).

1) opozycja Kurii Rzymskiej,
zwłaszcza Kongregacji Rytów

Uprzednio wspomniano już, że brak jednoznacznego określenia stanu prawnego Consilium, i to od samego początku jego istnienia, czyniło nieuniknionym zderzenia typu kompetencyjnego. Dykasterium to czyniło zatem różne próby zmierzające do podporządkowania sobie Consilium i zredukowania do minimum jego odpowiedzialności za reformę liturgiczną (zob. np. wydarzenia związane z *Motu proprio „Sacrum Liturgiam”* oraz I Instrukcją „*Inter Oecumenici*”). Opozycja Kongregacji Rytów była szczególnie widoczna na etapie przygotowań rytu koncelebracji, aprobaty tekstów liturgicznych w języku ojczystym oraz zezwoleń na kontrolowane eksperymenty.²⁵ Klucza do jej zrozumienia szukać należy w różnorodnej, często przeciwstawnej koncepcji reformy liturgicznej. A obydwie przecież wizje chciały dobra Kościoła!

Dalsze napięcia zaznaczyły się znów jaskrawo przy opracowywaniu projektu reformy Kurii Rzymskiej w latach 1966—1967. Consilium proponowało, aby Kongregacja Rytów została podzielona na 2 dykasteria, zgodne z podwójnym kierunkiem prac tegoż organizmu kurialnego, czyli osobną Kongregację dla Spraw Kultu Bożego, osobną dla Spraw Świętych. Jakkolwiek konstytucja apostolska reformująca Kurię *Regimini Ecclesiae* (15. VIII. 1967) nie opowiedziała się za takim rozwiązaniem, dokonał jednak tego papież w dwa lata później, 8 maja 1969 r. Natomiast koncepcja reformy Kurii w projekcie Kongregacji Rytów była zgodna z dotychczasowym stylem jej postępowania. Proponowano, aby Consilium podlegało Sekcji Liturgicznej Kongregacji, czyli zespół kardynałów i biskupów miałby także być ciałem doradczym konsultorów Kongregacji.²⁶ Ta przesadna koncepcja, podpisana przez kardynała A. Larraona, przyspieszyła jego dymisję w pół roku później. Reforma Kurii z r. 1967 odsunęła rozwiązanie nabrzmiałych problemów Consilium i Kongregacji Rytów o dwa lata. Nie rozwiązaniem zatem pozostał także problem statutu i regulaminu Consilium, którego domagali się zwłaszcza konsultorzy. Oni bowiem chcieli bezpiecznie i kompetentnie poruszać się w powierzonym ich pracy sektorze. Po zatwierdzeniu

²⁵ A. Bugnini cytuje nawet opinię ówczesnego sekretarza Kongregacji Rytów E. Dente, że ta reforma spowoduje „baraonda, confusione, abusi...”, zob. A. Bugnini, *La riforma...*, s. 81.

²⁶ Tamże, s. 88.

projektu statutu (15. IV. 1967 r.) przez członków VIII Sesji Plenarnej Consilium, projekt przesłano Ojcu św. Paweł VI otrzymał jednak już z innego źródła komentarz do statutu Consilium, bardzo ostry, nieprzychylny i ukazujący niebezpieczne konsekwencje posiadania przez Consilium własnego regulaminu. Papież odłożył na razie te sprawy do późniejszych decyzji.

Bardziej przykrą była natomiast sprawa opublikowania 9 kwietnia 1969 r. dwudziestopięciostronicowej broszury przez 2 kardynałów: świętego łacinnika Antonio Bacci (1905—1971) oraz wielce zasłużonego, emerytowanego prefekta Św. Officium — Alfredo Ottaviani na temat nowego porządku Mszy św. (zatwierdzonego przecież już przez papieża (!), pt. *Breve esame critico del Novus Ordo Missae*. Dziełko to, ostro krytykujące nie tylko materię zapowiadzaną w temacie spotkało się z szerokim odzewem, pro et contra, narobiło wiele „gazetowej wrzawy”, zwłaszcza wokół tak szacownych autorów — „rebeliantów liturgicznych”.

2) opozycja wobec reformy liturgicznej poza środowiskiem kurialnym

Na tym tle trzeba rozumieć inicjatywy niektórych jednostek czy małych środowisk, które stały się sztandarowymi pretekstami, najpierw do obniżania autorytetu Consilium, a później poprzez zmuszenie kardynała G. Lercaro do dymisji z funkcji przewodniczącego Consilium, aż do usunięcia abpa A. Bugniniego z Kongregacji oraz zniesienia w dniu 17 lipca 1975 Kongregacji dla Spraw Kultu Bożego jako samodzielnego Dykasterium.

Najgłośniejsze stały się wystąpienia Tito Casino. Opublikował on szereg książek ostro atakujących reformę liturgiczną. Pierwsza, potępiająca prace Consilium, a zaadresowana w formie listów pisanych do kardynała G. Lercaro, nosiła tytuł: *La tunica stracciata. Lettera di un cattolico sulla „Riforma liturgica”*. Skandal jednak polegał głównie na tym, że słowo wstępne do książki napisał kurialny kardynał A. Bacci. Kardynał G. Lercaro, człowiek szlachetny, wysokiej kultury, uznany autorytet w sprawach liturgii, napisał list protestujący do Dziekana Św. Kolegium — Eugeniusza Tisseranta i powrócił na stałe do Bologni. T. Casini, przyjaciel Papiniego (ur. 1897), toskański literat, konwertyta, przyjaciel środowiska watykańskiego, autor wielu religijnych książek, pisanych za-

dziornie i z werwą, cieszący się dużą poczytnością, był w stanie wpływać na opinie szerszego kręgu czytelników włoskich. Uważał on, że poprzez liturgiczną odnowę w Kościele doszły do głosu elementy laicyzujące, marksistowskie, modernistyczne, protestanckie itd. Casini napisał cały szereg innych tego rodzaju antyliturgicznych książek, które punktualnie zjawiały się na rynku wydawniczym, równoległe z nowymi publikacjami; nowych ksiąg liturgicznych (skąd informacje ???), na przykład: *Dicebamus heri ...* (1967) przeciwko tzw. Mszy normatywnej; *Super flumina babylonis* (1969) — ironizujące na temat dymisji kardynała Lercaro z urzędu przewodniczącego Consilium, *Dall' esilio alle catacombe* (1970) — przeciwko nowym modlitwom eucharystycznym; *L'ultima Messa di Paolo VI. Sogno di una notte d'autunno* (1970) — przeciwko Mszałowi Pawła VI itd. Charakterystyczne jest przy tym, że książki Casiniego były bardzo poczytne i miały wiele wznowień, jakkolwiek liczne recenzje fachowców liturgicznych bezlitośnie obnażały ich merytoryczne braki.

Również środowisko francuskie zarzucane było podobną literaturą takich autorów, jak: Louis Salleron, Pierre Tilloy, Louis Coache itd.²⁷

Osobną, poważniejszą sprawą, która stała się pretekstem dla różnych konserwatywnych ruchów, wrogich reformie liturgicznej, były liczne nadużycia niecierpliwych, tzw. „reformatorów” peryferyjnych. Mieszali w swych celebracjach sacrum z profanum, wprowadzając świeckie formy muzyczne do liturgii, improwizowali w dowolny, często anarchiczny sposób, tworzyli nowe anafory itd. Za to inne grupy kapłanów i świeckich, pod pozorem wierności tradycji, grzeszyli znów na odwrót per defectum, proklamując swoją wierność i przywiązanie do dawnej liturgii. Szczególnie głośne były takie grupy, jak: *Nunc et semper* — międzynarodowe stowarzyszenie wydające czasopismo o tej samej nazwie; *Catholic Traditionalist Movement*, północno-amerykańscy tradycjoniści czynni od 1965 r.; *Una Voce* — Gruppe Maria, ośrodki głównie w Monachium, Berlinie Zachodnim, Wiedniu, Zurichu, skupiające środowisko uniwersyteckie.²⁸

²⁷ Detaliczne omówienie owej „opozycyjnej” literatury liturgicznej znajdziemy, w: E. Cattaneo, *Il Culto cristiano in Occidente. Note storiche*, Roma 1978, 659 nn.

²⁸ Więcej na ten temat, zob. H. B. Mayer, *Una Voce — Nunc et semper? Konservative Bewegung nach dem Konzil*, „*Stimmen der Zeit*” 180 (1967), s. 73—90.

Wszystkie te powyżej wymienione kwestie świadczą także o klimacie, o atmosferze, w której Consilium przyszło realizować odnowę i reformę liturgiczną. Źródeł bowiem tych nadużyć szukano także w stylu reformy liturgicznej, prowadzonej przez Consilium (sic!).

UWAGI KOŃCOWE

Rok 1969 stanowi zasadniczy zwrot w dziejach wprowadzania w życie reformy liturgicznej. Urealnił się bowiem dawny plan A. Bugniniego. Z dotychczasowej Kongregacji Rytów, w miejsce jej dwóch podstawowych urzędów powstaje 8 maja 1969 r. decyzją Pawła VI Kongregacja dla Spraw Świętych oraz Kongregacja dla Spraw Kultu Bożego (SCCD).²⁹ Ta ostatnia w praktyce przejęła kontynuację reformy liturgicznej, będącej dotąd w gestii Consilium. Przejęła również ducha Consilium, gdyż Consilium prawie w całości weszło do SCCD. Nowym bowiem sekretarzem, a jest to przecież w strukturze kongregacji figura kluczowa, został mianowany A. Bugnini, którego pozycja została wkrótce jeszcze umocniona poprzez nadanie mu godności arcybiskupiej (13. XII. 1972). Zatem idea reformy liturgicznej, zainicjowana pracami Consilium, doczekała się swego ukoronowania w SCCD. Rozpoczęte i prawie w całości zredagowane przez Consilium niemal wszystkie księgi liturgiczne, zaczną teraz w latach 1969—1975, ukazywać się pod firmą SCCD, która potrafiła jeszcze bardziej zespolic wokół siebie najlepszych fachowców w materii liturgicznej. I jeśli dzisiaj wielu teologów uważa reformę liturgiczną za nie dokończoną, to przyczyn takiego stanu rzeczy szukać należy przede wszystkim w zaskakującej decyzji Pawła VI z 17 lipca 1975 r. znoszącej Kongregację dla Spraw Kultu Bożego i czyniącej ją Sekcją dla Spraw Kultu Bożego połączonych Kongregacji Sakramentów i Spraw Kultu Bożego. Abp Bugnini natomiast został posłany aż do Teheranu na stanowisko pro-nuncjusza, pomimo iż nigdy wcześniej nie pełnił żadnej służby dyplomatycznej. Niektórzy chcą widzieć w tej decyzji Pawła VI skutki niektórych szczególnie „gorących” problemów, związanych z redakcją nowych modlitw eucharystycznych, dyrektorium i modlitwami eucharystycznymi dla dzieci oraz redakcją obrzędów sakramentu pokuty. Po-

²⁹ Podziału tego dokonała *Konstytucja Apostolska „Sacra Rituum Congregatio”*, zob. „AAS” 61 (1969), s. 297—305.

za tym nie bez znaczenia były też różnice w koncepcji reformy między abpem A. Bugnini a prefektem SCCD, kardynałem A. Tabera Araoz, zakończone przejściem tego ostatniego w 1973 r. na stanowisko prefekta Kongregacji dla Spraw Zakonnych.

Wracając jednak do momentu przejścia Consilium w SCCD, warto tu na koniec przypomnieć wyjątkową rolę Consilium w reformie liturgicznej, zapoczątkowanej przecież decyzją biskupów świata na Soborze Watykańskim II. 6 lat wyjątkowo ofiarnej pracy ponad 50 kardynałów i biskupów (zob. trzynaste sesji plenarnych), setki posiedzeń około 200 konsultorów, doradców, 365 schematów, dokumenty różnego charakteru, jak konstytucje apostolskie, motu proprio, dekryty, instrukcje itd. — stanowią trwały i nie do zastąpienia fundament całej reformy liturgicznej. Właśnie Consilium, powtarzając zdanie kardynała B. Guta z przemówienia na ostatnim przyjęciu — audiencji Consilium u Pawła VI w dniu 10 kwietnia 1969 r. — „dało nowe i autentyczne oblicze *lex credendi* Kościoła naszych czasów, stając się uroczystym, świętecznym, wzniosłym, harmonijnym i pulsującym głosem całego ludu Bożego”³⁰.

Il ruolo del „Consilium” nella post-conciliare riforma liturgica.

Sommario

Il presente studio ha come oggetto gli avvenimenti circa l'attuazione della riforma liturgica post-conciliare. E' curioso constatare che mentre del Concilio Vaticano II si sa praticamente tutto, compresi gli interventi e le opinioni dei singoli Padri, degli avvenimenti e delle tensioni che hanno accompagnato i primi passi della realizzazione della riforma liturgica al livello centrale si sappia invece poco e solo a livello di cronaca giornalistica.

Gli ultimi tre mesi del 1963 possono essere considerati in sintesi come il periodo in cui si formò l'idea di una „Commissione postconciliare per la riforma liturgica”, indipendente dalla S. Rituum Congregatio. Due fatti caratterizzarono il menzionato periodo: l'indicazione di due uomini „nuovi”, card. G. Lercaro e padre A. Bugnini che avrebbero poi costituito l'anima del futuro „Consilium” e il tentativo di stesura di un primo documento di riforma, che consenti una

³⁰ Zob. A. Bugnini, *La riforma...*, s. 195.

visione complessiva del lavoro da compiere e quindi del tipo di organismo cui la riforma poteva essere affidata. E qui erano poste le premesse della grande riforma liturgica che sono essenzialmente legate con la ufficiale nascita del „Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia” (25. 01. 1964). Il Consilium superato il periodo di rodaggio e le difficoltà di inizio, iniziava con il 1965 la sua piena attività, caratterizzata per la pubblicazione eppure la preparazione redazionale di tutti i più importanti documenti fondamentali per il futuro della riforma. Il Consilium che visse poco più di cinque anni, dal 1964 al 1969, fu un organismo particolare nell’ambito della Curia Romana. Ciò consentì al Consilium di esprimere nella propria azione maggiormente le istanze di rinnovamento della „periferia” della Chiesa che non la tendenza alla prudente lentezza della Curia. Le principali caratteristiche del Consilium possono essere considerate le seguenti: la competenza, la internazionalizzazione, gran numero degli esperti, efficienza organizzativa, assenza dei vincoli giuridici precisi. Più importante tuttavia fu il risultato qualitativo del lavoro del Consilium. Per la prima volta nella storia della Chiesa si ha una liturgia più rispondente al concetto di Chiesa universale.

Nel 1969 veniva istituita la nuova S. Congregazione per il Culto Divino che praticamente poneva fine al Consilium e si sostituiva ad esso nell’opera di attuazione della riforma liturgica.

J. Stefański